

KARL JASPERS

De schuldvraag

Over de politieke aansprakelijkheid van Duitsland

Vertaling Mark Wildschut

Inleiding Frits Boterman

Nawoord Jannah Loontjens

Boom

Inhoud

Inleiding – *door Frits Boterman* 7

Woord vooraf 27

Inleiding tot een reeks colleges over de geestelijke situatie
in Duitsland 29

De schuldvraag 37

A. Schema van onderscheidingen 41

1. Vier schuldbegrippen 41
2. Gevolgen van de schuld 45
3. Geweld. Recht. Genade 46
4. Wie oordeelt en wie of wat wordt beoordeeld? 47
5. Verdediging 52

B. De Duitse kwesties 57

1. De differentiatie van de Duitse schuld 61

1. De misdaden 61
2. De politieke schuld 70
3. De morele schuld 73
4. De metafysische schuld 80
5. Samenvatting 81
 - a) *Gevolgen van de schuld* 81
 - b) *Collectieve schuld* 82

11. Mogelijkheden tot verontschuldiging 89

1. Het terrorisme 89
2. Schuld en historisch verband 91
3. Andermans schuld 96
4. Ieders schuld? 102

<i>III. Onze zuivering</i>	107
1. Het mijden van zuivering	108
2. De weg van zuivering	118
 Nawoord uit 1962 over mijn ‘Schuldvraag’	123
 Nawoord – <i>door Jannah Loontjens</i>	129
 Noten	139

Woord vooraf

Uit een reeks colleges over de geestelijke situatie in Duitsland, die in het wintersemester van 1945-1946 werden gegeven, wordt hier de inhoud van de colleges over de schuldvraag gepubliceerd.

Met deze uiteenzettingen wil ik als Duitser onder de Duitsers klaarheid brengen en eendracht bevorderen, als mens onder mensen deelnemen aan onze zoektocht naar waarheid.

Heidelberg, april 1946

Inleiding tot een reeks colleges over de geestelijke situatie in Duitsland

We moeten er in Duitsland op geestelijk vlak met elkaar uit komen. We hebben nog geen gemeenschappelijke bodem. We proberen elkaar te ontmoeten.

Wat ik u voorleg is de vrucht van het onderlinge gesprek dat wij allen, eenieder in eigen kring, voeren.

Iedereen moet op zijn manier omgaan met de ideeën die ik hier voorleg – laat niemand ze domweg voor lief nemen, maar denk erover na –, spreek ze ook niet domweg tegen, maar proef de ideeën, haal ze voor de geest en onderzoek ze.

We willen leren met elkaar in gesprek te komen. Dat wil zeggen dat we niet alleen onze mening herhalen, maar luisteren naar wat de ander denkt. We willen niet alleen dingen beweren, maar gezamenlijk nadenken, naar argumenten luisteren, bereid blijven tot nieuw inzicht te komen. We willen ons innerlijk bij wijze van proef op het standpunt stellen van de ander. Sterker nog, we willen juist opzoeken wat ons tegenspreekt. Het oppakken van het gemeenschappelijke in het tegenstrijdige is belangrijker dan de overhaaste fixatie van standpunten die elkaar uitsluiten en waarmee de conversatie in uitzichtloosheid verzandt.

Het is zo makkelijk op basis van emoties stellige oordelen te vellen; het is moeilijk je iets rustig voor de geest te halen. Het is makkelijk met onverzettelijke standpunten de communicatie af te breken; het is moeilijk onophoudelijk voorbij beweringen door te dringen tot de grond van de waarheid. Het is makkelijk een mening te huldigen en daaraan vast te houden, om jezelf van verder nadenken te ontslaan; het is moeilijk stap voor stap vooruit te komen en nooit iemand ervan te weerhouden verder te vragen.

We moeten de bereidheid tot nadenken herstellen. Daarbij hoort dat we ons niet laten meeslepen door gevoelens van trots, van wanhoop, van verontwaardiging, van koppigheid, van wraak,

van minachting, maar dat we die gevoelens opschorten en kijken wat er echt aan de hand is.

Maar vervolgens geldt voor het gesprek ook omgekeerd: het is makkelijk over alles vrijblijvend na te denken en nooit te kiezen; het is moeilijk in het licht van het naar alle kanten open denken het juiste besluit te nemen. Het is makkelijk met mooie praatjes te komen en voor de verantwoordelijkheid weg te lopen; het is moeilijk aan een eenmaal genomen besluit, maar zonder halsstarrigheid, vast te houden. Het is makkelijk in elke situatie de weg van de minste weerstand te kiezen; het is moeilijk leiding te nemen en door een besluitvaardig optreden bij alle beweeglijkheid en buigzaamheid van het denken een vaste koers aan te houden.

Als we echt in staat zijn met elkaar in gesprek te komen, begeven we ons naar de ruimte van de oorsprong. Daarvoor moet er steeds iets in ons blijven dat de ander vertrouwt en vertrouwen verdient. Dan wordt in samenspraak die stilte mogelijk waarin men gezamenlijk aandachtig luistert en hoort wat waar is.

Daarom willen we onderling niet in woede ontsteken, maar proberen een weg te vinden met elkaar. De gemoedsdrift pleit tegen de waarheid van de spreker. We willen ons niet pathetisch op de borst kloppen om de ander te beledigen, willen niet zelfgenoegzaam prijzen wat alleen bedoeld is om de ander te krenken. Anderzijds mogen we ons ook niet terughoudend opstellen om de kool en de geit te sparen, geen mildheid betrachten door dingen te verzwijgen, geen troost bieden door misleiding. Er is geen vraag die niet gesteld zou mogen worden, geen geliefkoosde vanzelfsprekendheid, geen gevoel, geen levensleugen die beschermd zou moeten worden. Maar het is beslist niet toegestaan elkaar botweg provocerende, ongefundeerde, lichtzinnig gevelde oordelen naar het hoofd te slingeren. We horen bij elkaar; als we met elkaar praten, moeten we voeling hebben met onze gemeenschappelijke zaak.

In zulk spreken is niemand andermans rechter, iedereen is zowel aangeklaagde als rechter. Jarenlang hebben we mee aangehoord hoe andere mensen aan verachting werden prijsgegeven. Dat willen we niet voortzetten.

Maar dat lukt altijd slechts ten dele. We hebben allemaal de neiging onszelf te rechtvaardigen en wat we als tegenkrachten ervaren aan te vallen door aan te klagen. Vandaag de dag moeten we onszelf aan een strenger onderzoek onderwerpen dan ooit tevoren. Laat ons het volgende goed beseffen: in de loop der dingen lijkt de overlevende steeds gelijk te hebben. Succes lijkt iemand gelijk te geven. Wie boven komt drijven, denkt dat hij de waarheid in pacht heeft. Daarin schuilt de diepe onrechtvaardigheid van de blindheid voor de schipbreukelingen, voor de machtelozen, voor degenen die door de gebeurtenissen worden vertrap.

Zo is het te allen tijde. Zo was het Pruisisch-Duitse geraas na 1866 en 1870, dat Nietzsches schrik aanjoeg. Zo was het nog wildere geraas van het nationaalsocialisme vanaf 1933.

Dus moeten we onszelf nu afvragen of we niet weer ten prooi vallen aan een ander geraas, of we niet zelfgenoegzaam worden en menen dat we legitimiteit kunnen ontlenen aan het pure feit dat we het hebben overleefd en dat we hebben geleden.

Laat dit duidelijk zijn: dat we leven en overleven, danken we niet aan onszelf; dat de situatie is veranderd en dat we nieuwe kansen hebben in de vreselijke verwoesting, hebben we niet op eigen kracht bereikt. Laten we onszelf geen legitimiteit aanmeten die ons niet toekomt.

Zoals elke Duitse regering thans een door de geallieerden samengestelde autoritaire regering is, zo dankt elke Duitser, ieder van ons, zijn levensruimte heden ten dage aan de wil of toestemming van de geallieerden. Dat is een wreed feit. Onze waarachtigheid dwingt ons dat geen dag te vergeten. Dat behoedt ons voor overmoed, leert ons bescheidenheid.

Ook vandaag de dag zijn er zoals altijd verontwaardigde mensen die menen dat ze alle recht aan hun kant hebben en die zich als verdienste aanrekenen wat door anderen is gedaan.

Niemand kan zich helemaal aan die situatie onttrekken. We zijn zelf verontwaardigd. Moge de verontwaardiging zich louteren. We vechten voor de zuiverheid van de ziel.

Daarbij hoort niet alleen arbeid van het verstand, maar ook een daardoor bevolen arbeid van het hart. U, die naar deze colleges

luistert, zult meebewegen of zich gevoelsmatig van mij afkeren, en ikzelf zal niet zonder opwinding in de diepte van mijn denken duiken. Ook al zullen we vanwege de eenzijdigheid van zo'n voordracht niet echt met elkaar praten, toch kan ik niet vermijden dat menigeen zich haast persoonlijk geraakt voelt. Daarom vraag ik u op voorhand: vergeeft u mij alstublieft als ik u beledig. Dat is niet wat ik wil. Maar ik ben vastbesloten het risico te nemen de meest radicale gedachten zo bezonnen mogelijk over het voetlicht te brengen.

Als we met elkaar leren praten, winnen we meer dan ons onderlinge contact. We leggen daarmee de onontbeerlijke grondslag voor een gesprek met andere volkeren.

In volledige openheid en eerlijkheid ligt niet alleen onze waardigheid – die ook in machteloosheid mogelijk is –, maar ook onze eigen kans. Elke Duitser kan zich afvragen of hij deze weg wil bewandelen, op het gevaar af alle mogelijke teleurstellingen te moeten verduren, op het gevaar af nog meer verliezen te lijden en als een gemakkelijke prooi door de machthebbers te worden misbruikt. Het antwoord: deze weg is de enige die onze ziel behoedt voor het leven als paria. Wat het oplevert, moeten we zien. Het is een geestelijk-politiek waagstuk aan de rand van de afgrond. Als succes mogelijk is, dan alleen op de lange termijn. Men zal ons nog lange tijd wantrouwen.

Een houding die er trots het zwijgen toe doet, is voor korte tijd wel een gerechtvaardigd masker, waarachter men op adem komt en zich bezint. Maar als ze ertoe leidt dat men zich koppig in zichzelf terugtrekt, als ze ons belet schoon schip te maken, als ze ons in staat stelt weg te duiken voor de geraaktheid door de werkelijkheid, wordt het zelfbedrog en een list tegenover de ander. De trots die zich ten onrechte als mannelijk beschouwt en vlucht in de daad, vat het zwijgen nog op als ultieme gevechtshandeling, de laatste die hem in de onmacht nog rest.

Met elkaar praten is in Duitsland vandaag de dag een stuk moeilijker geworden, maar het is onze grootste opdracht, juist omdat we onderling zo verschillend zijn in wat we hebben beleefd, gevoeld, gewenst, gedaan. Onder de deken van een afgedwongen,

uiterlijke gemeenschap ging schuil wat vol mogelijkheden is en zich nu kan ontplooien.

We moeten de moeilijkheden in situaties en houdingen die sterk van de onze afwijken leren zien en meevoelen.

Wat we als Duitsers op hoofdlijnen met elkaar gemeen hebben, is vandaag de dag misschien alleen iets negatiefs: behoren tot een totaal overwonnen staatsvolk, overgeleverd aan de genade of ongenade van de overwinnaar; het gebrek aan een gemeenschappelijke, ons allen verbindende bodem; de verstrooidheid: iedereen is in feite op zichzelf teruggeworpen, en toch is iedereen als enkeling hulpeloos. Wat we gemeen hebben, is een gebrek aan gemeenschappelijkheid.

In het zwijgen onder de nivellerende praatjes van de publieke propaganda van de afgelopen twaalf jaar hebben we heel verschillende innerlijke houdingen aangenomen. We hebben in Duitsland geen uniforme gesteldheid van onze zielen, onze waardeoordelen en wensen. Omdat hetgeen waarin we al die jaren hebben geloofd, wat we voor waar hielden, wat voor ons de zin van het leven was, zo sterk van elkaar afweek, moet ook nu de verandering die we doormaken voor ieder individu verschillend zijn. We veranderen allemaal. Maar we gaan niet allemaal dezelfde weg naar de nieuwe, door ons gezochte, ons weer verenigende bodem van een gemeenschappelijke waarheid. Iedereen mag zich na zo'n catastrofe laten omsmelten voor een wedergeboorte, zonder te hoeven vrezen daardoor eerloos te zijn.

Dat de verschillen nu worden blootgelegd, is het gevolg van het feit dat er twaalf jaar lang geen publieke discussie mogelijk was en dat ook in het privéleven elke oppositie zich tot de intiemste gesprekken beperkte, sterker nog: dat men ook tegenover vrienden deels nog terughoudend was. Publiek en algemeen, daarom suggestief en voor de erin opgroeiende jeugd bijna vanzelfsprekend, was alleen de nationaalsocialistische manier van denken en spreken.

Nu we vandaag weer vrijuit kunnen spreken, hebben we het gevoel dat we uit verschillende werelden komen. En toch spreken we allemaal de Duitse taal en zijn we allemaal in dit land geboren en hebben hier ons thuis.